ئەنفال
لە روانگەی ئیسلامەوە

عەبدولڕەحمان سدیق

پێشەکی

لەگەڵ دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقی عەرەبی‌داو، بەزۆر لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەو دەوڵەتەوە، حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق بەچاوی کەمینەیەکی ترسناکەوە لە کوردیان روانیوە، بۆیە لە پێناوی لاوازکردن و کۆنترۆڵکردن و، دواجاریش قڕکردنی‌دا خۆیان لە بەکارهێنانی هیچ شێوازێکی نایاسایی و نائاسایی و نامرۆڤانە، نەپاراستووە،

سەردەمێك بە نکوڵی کردن لە مافە رۆشنبیریی‌یەکانی، سەردەمێکیش بە گۆڕینی ناوی شارو گوندەکانی و، سەردەمێکی دیش بە عەرەب کردن و، جارێکیش بە راگوێزانی، جارێکی دیش بە سوتماك کردنی خاکی و، دواجاریش ناپاڵم و کیمیا پیاکردنی.

لە پرۆسەیەکی سەربازیی بێ‌وێنەدا، کەهەشت قۆناغی خایاند لە (شوبات)ەوە هەتا (ئەیلول)ی ساڵی (1988) بەردەوام بوو، تیایدا زیاتر لە (4500) گوند خاپور کران و، هەزاران خانوبەرەی گوندنشینان وێرانکران و، رەزو باخ و مەزراکان سوتێنران، سەرچاوەی ئاوو کانیاوەکان کۆنکرێت رێژکران، شیرازەی کۆمەڵایەتی خێزانەکان و خێڵ و گوندەکان تێکچوو، زیندوانی پاش کارەساتەکە لە کۆمەڵگا زۆرەملێکاندا تووشی خەمۆکی و نامۆبوون هاتن و، منالان باری دەروونی‌یان تێك چوو..

هەموو ئەم کارەساتانەش بەبێ‌دەنگی بەڕێوەچوون، بۆیە ئێستاش کەسانێك ماون لە ناوخۆی عێراق و دەرەوەدا، هێشتا وەك پێویست بڕوایان بەم قسانە نی‌یە کە ئێمە دەیکەین. ئەنجامدەرانی ئەم کارەیان، کوردیان تووشی زیانێکی بێ‌وێنەکردو، ئیسلامیشیان شێواند کاتێك ناوی سورەتێکی (قورئان) یان بۆ ئەو شاڵاوە سەربازی‌یە هەڵبژاردو، ناوی (ئەنفال)یان لێنا.

ئەو ناوەی تا ئەم ساتەوەختەش لە هزروبیری زۆرێك لەپیرو لاوو منالدا بێزراوەو، بووە بە هێماو سیمبولی وێرانکردن و کوشتن و کورد قڕان.

ئەمڕۆ و سبەی لە پاڵ ئەوەی پێویستە کەبایەخ بە زیندوو ڕاگرتنی ئەم یادو مەرگەساتە بدەین لەناوخۆوو دەرەوەداو، بە بەشداربوونی هەموو حزب و رێکخراوەکان و، تەماشاکردنی کارەساتەکە وەك رۆژی پرسەی نیشتمانیی و، کارەساتەکە و ئەنجامدەرانیشی بەجیهان بناسێنین، پێوستیشە ئەو گومانە برەوێنینەوە کە ئەنجامدەرانی ئەم پرۆسە سەربازی‌یەهێنایانە ئاراوە، کاتێك رەوایەتی ئەم تاوانەیان خستە پاڵ سوەرتێك لە قورئانەوە، چونکە بەرەواندنەوەی ئەم گومانە دەگەینە چەند ئەنجامێکی بە سوود لەوانەش:-

1-پاراستنی ناوو ناوەرۆکی ئایینی زۆرینەی گەلەکەمان کە ئیسلامە، ئەو ئیسلامەی کە هەتا ئەم ساتەش هەوێنی گیانی شۆڕشگێڕیی و ئاوادانکردنەوەی کوردستانە.

2-جێ‌کردنەوەو دانانی کارەساتەکە لە خانەی راستەقینەی خۆی کە (جینۆساید)ەو، چەندین برگەو ماددەی بۆ تەرخانکراوە لە یاساو رێکەوتنە نێو دەوڵەتی‌یەکاندا.

هەروەها جێی خۆیەتی کە هەنگاوی ئەوتۆ بنرێت بۆ زیندووانی پاش کارەساتەکە بە کۆکردنەوەی زانیاری و ئامارکردنیان و چاککردنی باری ئابوری‌یان و، ئاوەدانکردنەوەی گوندەکانیان و، شیاندنیان لە رووی کۆمەڵایەتی‌یەوە.

ئەمە وێڕای ئەوەی کە راڤەکردنی مانای راستەقینەی ئەنفال بۆ جەماوەر، ئەرکێکی لە پێشینەی زانایانی ئایینی ئیسلامە، بۆ ئەوەی چیدی ئەنجامدەرانی ئەم کارەساتەو، هەر کارەساتێکی دی، بۆ ڕەوایەتی تاوانەکانیان نەگەڕێن لە دوو توێی قورئان و، لەژێر پەردەی ئایین دا.

ئەم هەوڵەی ئێمەش هەوڵێکە لە نێو هەوڵەکانداو، نووسینەوەو سەر لەنوێ دارشتنەوەی کۆڕێکی خۆمە کە لە هەفتەی رۆشنبیری کۆمەڵەی ئاوارەو ئەنفالەکانی کوردستان، پێشکەشم کرد لە بەرواری (1995/4/18) لە هۆڵی (میدیا)ی شاری هەولێر لە ژێر ناونیشانی (ئەنفال لە روانگەی ئایینی ئیسلامەوە) هیوادارم توانیبێتم، مانای راستەقینەی ئەنفال و جیاوازی نێوان ئەنفالی سەدەی حەوتەم و ئەنفالی سەدەی بیستەم بخەمە بەرچاوی خوێنەران.

یەکەم: ئەنفال لە رووی زمانەوانییەوە:

ئەنفال کۆی وشەی (نفل)ە، (نفل)یش واتە (الغنیمە)(1)و بەکوردی پێی دەڵێن دەستکەوت مەبەستیش لەمە (زیادە)یە چونکە (نفل) وەك (الراغب الاصفهانی) دەڵێت:

(النفل: أی الزیادة علی الواجب)، لێرەوە ئەوەی وەك ئەرك ئەنجام دەدرێت پێی دەوترێت (واجب)و، ئەوەیش کە ئارەزوومەندانە و خۆبەخشانە ئەنجام دەدرێت، پێی دەوترێت (نافلة)(2).

بۆیە بەو نوێژە سوونەتانەی پێش و پاشی نوێژە فەرزەکان دەوترێت (نافلة) چونکە (واجب) نین(3)

خوای گەورەش لە بارەی شەو نوێژەوە کە سوونەتە دەفەرموێت: (ومن اللیل فتهجد بە نافلة لك)(4).

دووەم: ئەنفال وەکو زاراوەیەکی قورئانی

ئەنفال، لە ئایەتی ژمارە (1)ی سورەتی (الانفال)دا هاتووە کە دەفەرموێت (یسألونك عن الانفال، قل الانفال لله والرسول..) (5)

ئەم زاراوەیەش بەم شێوەیە پێناسە کراوە:

(هي الأموال المأخوذة من الکفار قهراً بقتال..) (6)

لەم پێناسەیەوە سێئەنجاممان دەست دەکەوێت:-

1-ئەنفال (أموال)ە، واتە شتومەك، هەروەکو لە هەمان سورەتی (الانفال)دا خوای گەورە پێناسەی دەکات بە ئایەتی (واعلموا أنّما غنمتم من شئ..) (7) ، چونکە (شئ) بەشتومەك دەوترێت.

2-(من الکفار) واتە لە لە بێباوەڕانی جەنگدار.

3-(قهراً بقتال) واتە: شتومەکەکان، شتی بەجێماوی مەیدانی جەنگە، نەك هی ماڵ و نێو لادێو شارەکان.ئەم شتومەکەی مەیدانی جەنگیش کەپێی دەوترێت (غنیمة) واتە: دەستکەوت، لە پێش ئیسلامدا و، لە ئاینەکانی پێشوودا، رێگە نەدراوە بەکەس کە هەڵیان بگرێتەوە، بۆیە لەیەکەم جەنگی نێوان موسڵمانان و بێباوەڕانی عەرەبدا هاتە ئاراوە، بۆ ئەو سات و وەختە شتێکی نوێ بوو، بۆیە موسڵمانان نەیاندەزانی ئەو شتومەکانە هەڵبگرنەوە یان نەء، چونکە پێشتر -وەك وتمان- لە هیچ ئاینێك دا باس لە هەڵگرتنەوەیان نەکرابوو.

بۆیە پرسیار کردنەکەی نێو ئایەتی (یسألونك عن الانفال)، (سؤال)ێکە بۆ (فتوی)دان، نەك (سؤال)ێك بێت بۆ (داواکردن)، ئەو کەسانەش ئەو (سؤال)ە یان کرد کە لە مەیدانی جەنگە (بدر)دا بوون.

لە (التفسیر المنیر)دا دەڵێت: (والسؤال هنا، سوال استفتاء لا سؤال استعطاء وموجّهٌ ممن حضر معرکة بدر)(8)

هۆی ئەم (سؤال)ەش ئەوەبوو -وەکو وتمان- لە ئاینەکانی پێشتردا قەدەغەبوو شتومەکی مەیدانی جەنگ هەڵبگیرێتەوە، بۆیە بەرێگەدان بۆ هەڵگرتنەوە یان، ناوی لێنرا (انفال)، چونکە (انفال) واتە (الزیادة). لە (صفوة البیان لمعاني القرآن)دا هاتووە کە:

(وسُمیت أنفالاً لأنها زیادة خصّ الله تعالی بها هذه الأمة، اذ کانت محرّمة علی من قبلهم من الأمم)(9)

بۆیە حەڵاڵ بوونی شتومەکی بەجێماوی مەیدانی جەنگ لە تایبەتمەندییەکانی ئیسلامەو پێش ئیسلام نەبووە(10)

بۆیە ئیمامی (احمد) و (ابن حبان) و (الحاكم) له (عُبّادة ابن الصامت)ەوە دەگێڕنەوە كە (ان المسلمين اختلفوا في غنائم بدر وفي قسمتها، فسالوا رسول الله–ﷺ: كيف تقسم؟ ولمن الحكم فيها. أهي المهاجرين أم للأنصار؟ أم لهم جميعاً، فنزلت الآية..)(11)

لێرەوە حەڵاڵ بوونی شتومەکی بەجێماوی مەیدانی جەنگی یەکێکە لەو پێنج شتانەی کە بە پێغەمبەری ئیسلام دراوەو پێشتر بەکەسی تر نەدراوە.

هەریەك له (بخاری) و (مسلم) له (صحیح)ی خۆیاندا له (جابر) دەگێڕنەوە كە: (ان رسول الله ﷺ – قال أعطيتُ خمساً لم يُعطَهُنَّ أحدٌ قبلي .. (فذكر الحديث الى ان قال): وأُحلّت لي الغنائمُ، ولَمْ تُحَلْ لأحدٍ قبلي)(12)

بەم شێوەیە پێش ئیسلام شتێك نەبووە بەناوی دەستكەوت وشتومەكی جەنگ بۆ پێغەمبەرانی دی (عليهم السلام) بۆیە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ – نەیانئەزانی چی لە دەستكەوتەكانی مەیدانی جەنگی (بدر) بكەن، چونكە هەڵگرتنەوەیان شتێكی نوێ بوو لە ڕووی ئایینیەوە، بۆیە ئایەتی ژمارە (1)ی سورەتی (الانفال) ئەم مەسەلەیەی گێڕایەوە بۆ خوای گەورە خۆی، خوای گەورەش لە ئایەتی ژمارە (41)ی هەمان سورەت دا ڕوونی كردەوە كە: (واعلموا أنّما غنمتم من شئ فأنّ لله خُمُسَهُ وللرسول ولذي القربى واليتامى والمساكين وابن السبيل)(13) .

بەم شێوەیە پێنج یەكی دەستكەوتەكانی مەیدلنی جەنگ دابەش كراو، (چوار لەسەر پێنج) یشی دەدرایە جەنگاوەرەكان.

ئەم شێوازی دابەش كردنەش كاتیی بوو، بەبەڵگەی ئەوەی كە (عومەری كوڕی خەتتاب) لە سەردەمی خۆی دا، جۆرێك لە جۆرەكانی وەزارەتی بەرگری داهێنا بە نێوی (دیوانی سەربازان)و، هەموو دەستكەوتەكانی مەیدانی جەنگ دەخرایە ئەوێ، بۆ كەس نەبوو هیچ دەستكەوتێكی مەیدانی جەنگ بۆ خۆی هەڵبگرێتەوە، چونكە سەربازان موچەی مانگانەی خۆیانیان بۆ بڕایەوە وەك ئێستا.

بۆیە لە (التفسير المنير)دا دەڵێت: (أما اليوم بعد تنظيم الجيوش ومنح رواتب دائمة للجند فتؤول –أي الغنائم–للدولة)(14).

لەبەر ئەمەش كەزانایانی پەیڕەوكارانی ڕێبازی (مالك) دەڵێن: _النفل قسمان: جائز و مكروه، فالجائز بعد القتال، والمكروه أن يقال قبل القتال: من فعل كذا وكذا فله كذا، وانّما كرُه هذا، لأن القتال فيه يكون للغنيمة)(15) .

هەرچی فەرموودەی (من قتل قتيلاً فَلَهُ سلَبُهُ) شه كه (بخاری) و (مسلم) و (ابوداود)و (الترمذي) ریوایەتیان كردووە، ئەوە لەكاتی جەنگی (حُنين)و، لەپاش تەواوبوونی شەڕەكە وتراوە نەك لە پێشیدا، وتنەكەش لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ وەكو سەركردەو ئیمام فەرموویەتی نەك بە سیفەتی پێغەمبەرایەتی ئەوەتا ئیمامی (مالك) دەڵێت: (ولَم يَبلُغني أن النبي ﷺ قال ذلك الاّ يوم حنين، وانّما نَفَلَ النبي بعد أن برد القتال)(16).

(چونكە پێغەمبەر ﷺ بە چەند سیفەتێك قسەی كردووە، بۆ نموونە:

1–كە دەفەرموێت: (من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد) ئەمە حوكمە و، بە سیفەتی پێغەمبەرایەتی فەرموویەتی، بۆیە دەچێتە خانەی شەرعی گشتیەوە.

2–كە (هند)ی خێزانی (أبوسفيان) باس لە پیسكەیی و بەخیلی مێردەكەی دەكات، پێغەمبەر –درودی خوای لەسەر بێت– پێی دەفەرموێت: (خذي مايكفيكِ وولدَكِ بالمعروف)

ئەمە بە سیفەتی (مفتي) بوونیەتی و، ئەم قسەیەش فتوایە نەك (حكم)ێكی گشتی.

3–كە دەفەرموێت: (من قتل قتيلاً فَلَهُ سلَبُهُ) ئەمە بە سیفەتی (امامة) و (سەركردە) بوونی فەرموویەتی (لەوكاتەدا)و (لەو شوێنەدا) و (لەو حاڵەتەدا)، نەك بۆ هەموو كاتێك و، هەموو شوێنێك و، هەموو حاڵەتێك)(17).

هەمان ئەم قسەیەش لەبارەی هەمان (حديث)ەوە لە (التفسير المنير)دا هاتووە كە: (ان هذا القول تصرفٌ من النبي ﷺ بطريقة الامامة والسياسة فيحتاج الى اذن متجدد من الحاكم: (18)

سێیەم: ئەنفال لە ژیاننامەی پێغەمبەر -درودی خوای لەسەر بێت-

پاش كۆچكردنی موسڵمانان له (مه‌ككه‌)وه‌ بۆ (مه‌دینه‌) ماڵ و سامانیان كه‌وته‌ ده‌ست سه‌ركرده‌كانی (قوره‌یش)ه‌وه‌ كه‌ هۆزێكی باڵاده‌ست و خاوه‌ن بازرگانیی (هێنان) و (بردن)ی نێوان (شام) و (یه‌مه‌ن) بوون له‌ هه‌ردوو وه‌رزی (هاوین) زستان)دا.

بۆیه‌ پێغه‌مبه‌ر–درودی خوای له‌سه‌ر بێت– وه‌ك وه‌رگرتنه‌وه‌ی شه‌رعی‌یانه‌ی ماڵی كۆچ پێكراوان، هه‌ر له‌ زووه‌وه‌ ده‌یویست به‌بێ به‌رپاكردنی جه‌نگ، رێ به‌ یه‌كێك له‌و كاروانانه‌ی قوره‌یش بگرێت، كه‌ ئه‌مه‌ش پێی ده‌ڵێن (الفَئْ) كه‌ بریتی‌یه‌ له‌ (ما أُخذَ من الاعداء بلا حرب)(19) .

بۆیه‌ هه‌تا ده‌گاته‌ جه‌نگی (بدر) و باسی (انفال)، هه‌شت هه‌وڵ و ده‌رچوون هه‌بووه‌ بۆ ده‌ست به‌سه‌راگرتنی برێك له‌ شتومه‌كی قوره‌یش و دابه‌شكردنی به‌سه‌ر كۆچ پێكراواندا، له‌و هه‌شت هه‌وڵه‌ش، پێغه‌مبه‌ر–درودی خوای له‌سه‌ر بێت– له‌ چواریاندا خۆی به‌شداری كردووه‌، چوار هه‌وڵه‌كه‌ی دیش هه‌ر جاره‌ی به‌ سه‌رپه‌رشتی هاوه‌ڵێكی بووه‌ له‌ (مهاجرین) كورته‌ی باس و هه‌واڵی ئه‌و هه‌وڵانه‌ش، وه‌ك ئه‌مه‌ی لای خواره‌وه‌ بوونه‌: (20)

+**هه‌وڵی یه‌كه‌م** له‌ مانگی (ره‌مه‌زان) پاش (7) مانگ له‌ هیجره‌ت ئه‌نجام دراوه‌ به‌سه‌ركردایه‌تی (حمزة)ی كوڕی (عبد المطلب).

+**هه‌وڵی دووه‌م** له‌ مانگی (شوال) پاش تێپه‌ربوونی (8) مانگ به‌سه‌ر هیجره‌ت دا ئه‌نجام دراوه‌ به‌سه‌ركردایه‌تی (عُبیدة)ی كوڕی (حرث)ی كوڕی (عبد المطلب).

+**هه‌وڵی سێیه‌م** له‌مانگی (ذي القعدة) پاش تێپه‌ربوونی (9) مانگ به‌سه‌ر هیجره‌ت دا ئه‌نجام دراوه‌، به‌سه‌ركردایه‌تی (سعد)ی كوڕی (ابی وقاص).

+**هه‌وڵی چواره‌م** له‌ مانگی (صفر) پاش تێپه‌ربوونی (12) مانگ به‌سه‌ر هیجره‌ت دا ئه‌نجامدراوه‌ به‌ به‌شداربوونی پێغه‌مبه‌ر –درودی خوای له‌سه‌ر بێت– خۆی و (حمزة)ی كوڕی (عبد المطلب)یش ئاڵاهه‌ڵگری بووه‌ له‌و هه‌وڵه‌دا كه‌ به‌ (غزوة)ی (أبواء) یان (ودّان) ناسراوه‌.

+**هه‌وڵی پێنجه‌م** له‌ مانگی (ربیع الاول)پاش تێپه‌ربوونی (13) مانگ به‌سه‌ر هیجره‌ت دا ئه‌نجام دراوه‌، به‌به‌شداربوونی پێغه‌مبه‌ر–درودی خوای له‌سه‌ر بێت– له‌ هه‌وڵێكدا كه‌ به‌ (غزوة)ی (بُواط) ناسراوه‌و، (سعد)ی كوڕی (ابی وقاص)یش ئاڵاهه‌ڵگری بووه‌ له‌و هه‌وڵه‌دا.

+**هه‌وڵی شه‌شه‌م** بۆ جارێكی دی له‌ هه‌مان ساڵدا ئه‌نجام دراوه‌ به‌ به‌شداربوونی پێغه‌مبه‌ر –درودی خوای له‌سه‌ر بێت– بۆ رێگرتن له‌ كاروانی (كرز)ی كوڕی (جابر)ی (فهری)و، له‌و هه‌وڵه‌شدا (علی) كوڕی (ابو طالب) ئاڵاهه‌ڵگری پێغه‌مبه‌ر بووه‌ –درودی خوای له‌سه‌ر بێت–.

+**هه‌وڵی حه‌وته‌م** له‌ مانگی (جمادة الآخرة)پاش تێپه‌ربوونی (16) مانگ بووه‌ به‌سه‌ر هیجره‌ت دا، به‌ به‌ به‌شداربوونی پێغه‌مبه‌ر –درودی خوای له‌سه‌ر بێت– ئه‌و هه‌وڵه‌ش به‌ (غزوة)ی (العُشیرة) ناسراوه‌و، (حمزة)ی كوڕی (عبد المطلب) یش ئاڵاهه‌ڵگری بووه‌، ئه‌مه‌ش ئه‌و كاروانه‌یه‌ كه‌ ده‌چوو بۆ (شام)و، له‌كاتی گه‌ڕانه‌وه‌شدا هه‌وڵی نۆیه‌می بۆ ده‌ردێت، به‌ڵام ده‌رباز ده‌بێت و، جه‌نگی (بدر)ی لێده‌كه‌وێته‌وه‌.

+**هه‌وڵی هه‌شته‌م** له‌ مانگی (رجب) دوای (17) مانگ به‌سه‌ر هیجره‌ت دا ئه‌نجام دراوه‌و به‌ سه‌ركردایه‌تی (عبدالله)ی كوڕی (جحْش)ی (الاسدی).

+**هه‌وڵی نۆیه‌م** له‌ مانگی (ره‌مه‌زان)دوای تێپه‌ربوونی (19) مانگ به‌سه‌ر هیجره‌ت دا ئه‌نجام درا، به‌به‌شداربوونی پێغه‌مبه‌ر –درودی خوای له‌سه‌ر بێت–ئه‌م هه‌وڵه‌ش جه‌نگی (بدر) لێكه‌وته‌وه‌ كه‌ موسڵمانان له‌ر استیدا هیچ ئاماده‌كاری‌یه‌كیان بۆ نه‌كردبوو چونكه‌ ئه‌وان بۆ جه‌نگ ده‌رنه‌چوو بوون، بۆیه‌ كاتێك سوپای قوره‌یش كه‌ (950) كه‌س بوون –بۆ فریاكه‌وتنی كاروانه‌كه‌ی خۆیان كه‌ به‌ سه‌رپه‌رشتی (ابو سفیان) كاروانه‌كه‌ رێگه‌ی لای ده‌ریای گرتبوو، به‌مه‌ش ده‌رباز بوو بوو – .

سووربوو له‌سه‌ر جه‌نگ، ئیدی موسڵمانان به‌ (313) كه‌سه‌وه‌ كه‌وتنه‌ به‌ر شاڵاوی جه‌نگێك كه‌ ده‌بوایه‌ هه‌ر رووبه‌ڕووی ببنه‌وه‌، هه‌رچه‌نده‌ هه‌ندێكیان به‌ پێغه‌مبه‌ریان ده‌وت: هلاّ ذكرت لنا القتال فنستعد)(21)

لەبەردەم حاڵەتێکی وادا پێغەمبەر-درودی خوای لەسەر بێت- راوێژی بە هاوەڵانی کرد.

(مهاجرین)ی مەککە ئامادەی تەواویان نیشان دا، بەلام هێشتا پێغەمبەر -درودی خوای لەسەر بێت- دەیفەرموو (أشیروا عليّ أيها الناس)، مەبەستیشی لەمەدا (انصار)ەکانی مەدینە بوو چونکە ئەوان لە پەیماننامەی (عقبة)دا، پەیمانی ئەوەیان پێدابوو کە هەتا لە مەدینەدا بێت وەك کەس و ماڵی خۆیان بیپارێزن، بەلام کە ئێستا جەنگی هاتۆتە پێش و، لەدەرەوەی (مەدینە)شدا بێت، پێویستی بە راوێژکردن هەبوو، پێویستیش بوو (انصار)ەکان سەرپشك بکرێن لە بەشداربوون یان نەبوون لەم جەنگەدا.

ئیدی ئەوەبوو کە (سعد)ی کوڕی (معاذ) هەستاو وتی (والله لكأنّك تريدنا يا رسول الله؟ قال: اجل، فقال....سر على بركة الله)(22)

لەکاتی دەستپێکردنی جەنگیشدا، قورەیش داوای سێ روو بەڕووبوونەوەی تاکە کەسی‌یان کردو، (عُتبه) و (شعیبه) و (ولید) یان خستە مەیدان، (انصار)ەکانیش ویستیان سێ‌کەس لە خۆیان دەربێنن، بەلام پێغەمبەر -درودی خوای لەسەر بێت-ئەمەی پێ‌باش نەبوو، چونکە ئەوان لە بنەڕەتدا بۆ گێڕانەوەی ماڵ و سامانی (مهاجرین) دەرچووبوون، بۆیە پێغەمبەر -درودی خوای لەسەر بێت-سێ‌کەسی لە (مهاجرین) دەرهێنا کە حزمی خۆی بوون ئەوانیش (عُبیّدەی کوڕی حرث کوڕی عبد المطلب)و (حمزة)و (علي) .. بوون.

ئیدی لێرەوە جەنگ دەستی پێکردو لە کۆتاییشدا موسڵمانان (14) شەهیدیان بوو کە (6) یان لە مهاجرین) و (8) یشیان لە (انصار) بوون، (قورەیش)یش (70) کەسیان لێ‌کوژراو (70) کەسیشیان بەدیل گیران، کە ئەمانەش لە دواییدا بەسێ‌جۆر ئازاد کران(23)

1-هەندێکیان پارەیان دا کە ئەمەش (أبوداود) لە (جامع السنن)دا دەیگێڕێتەوە و، دەڵێ: (ان قيمة الفداء يومئذٍ ما بين الاربعمائة واربعة الآف درهم).

2-هەندێکیان کە خوێندەوار بوون و بێ‌پارەبوون، داوایان لێکرا کە هەریەکەیان (10) کەس لە منالانی (مەدینە) فێری خوێندن و نووسین بکەن.

ئیمامی (أحمد) لە (ابن عباس)وە دەگێڕێتەوە کە دەڵێ: (كان ناس من الاسرى يوم بدر، لم يكن لهم فداء، فجعل رسول الله ﷺ : أن يعلّموا أولاد الانصار الكتابة)

3-ئەوانەش کە پارەیان نەبوو، نەخوێندەواریش بوون بەبێ‌بەرامبەر ئازاد کران، وەك (أبو عزة)ی شاعیر (ومن لم يكن يعرف القراءة والكتابة، منّوا عليه كأبي عزّة الشاعر)

لەسەر ئەنجامی ئەم باسە مێژوویی‌یەدا بۆمان دەردەکەوێت کە دەرچوونی موسڵمانان بۆ دەسخستنی شتومەکی دوژمنێك بوو،کە پێشتر دەستی بەسەر ماڵ و سامانی موسڵمانانی مەککەدا گرتووەو، وڵات بەدەرو ئاوارەیشی کردوون.

کە مەسەلەکەش گەیشتۆتە جەنگ و، ئەوا تەنها شتومەکی ماددی بە جێماوی مەیدانی جەنگ کە بە (نفل) و (غنيمة) ناسراوە، هەڵگیراوەتەوەو، موسڵمانان دوای لە شکری بەزیوی قورەیش نەکەوتون و، نەچونەتەوە (مەککە)وەو ماڵ و سامانی کەسیان نەبردووە، چ جای کەسوکارو پیاو ژن و منالیان.

چوارەم: ئەنفال لە فەرهەنگی بەعس دا:

(بەختیار عەلی) دەڵێت: (بۆ تێگەیشتن لە ئەنفال، تەنیا یەك رێگامان لە پێشدەمدایە، ئەویش رێگای تێگەیشتنە لە (بەعس).. ئەنفال هەر سەرچاوەیەکی هەبێت، هەر رەگ و ریشەیەکی مێژوویی یان ئایدۆلۆژیی هەبێت، پێشتر ئەو هۆکارانە بە هەناوی بەعسیزمدا رابووردوون و، لە نێوەندی ئەو هەناوەدا شێوەیەکی نوێو، مۆرکێکی تازەیان وەرگرتووەو، بونەتە بەشێك لە کەلتوری بەعس.. چونکە بەعسیزم دیاردەیەکە، سروشت و مۆرکی هەموو ئەو دیاردانەی تر دەگۆڕێت کە بەنێویدا گوزەر دەکەن)(24) .

بۆیە دووبارە بەختیار دەڵێت: (گێڕانەوەی ئۆتۆماتیکی ئەنفال بۆ ئایین و فیکری دینی، نەوەکو خۆدزینەوەیە لە خوێندنەوەی بەعس، بەڵکو گواستنەوەی گوناهەکانی بەعسە بۆ مل ئایین، کەمن پێم وایە لە جەوهەردا، ئایین خۆی یەکێك لە قوربانیەکانی بەعسە) (25)

هەروەکو (كنعان مكية) دەنوسێت: (ئەنفال رووداوێك نیە لە ئاسمانەوە کەوتبێتە خوارەوە، بەڵکو مێژوویەکی درێژی مامەڵەکردنی دڵڕەقانەی کوردی لەلایەن بەعسەوە لە پشتەوەیە) (26)

لێرەوە ئەنفال لەلای دسەڵاتدارانی عێراق، ئەو چەترەبوو کە لەژێریدا، ئەو پرۆسە سەربازیيە فراوانەی نێوان (شوبات)و (ئەیلول)ی ساڵی (1988)ی تیادا ئەنجام درا، بەمەبەستی قڕکردنی ژمارەیەکی زۆری خەڵکی کوردستان کە ئەمەش لە یاسا نێو دەوڵەتیەکاندا بە (جینۆساید) ناونراوە.

ئیدی لەمەزیاتر (بەعس) پێناسێکی ئاشکرای بۆ (ئەنفال) پێنیە، یان نایەوێت پێی بێت، چونکە وەك بەختیار عەلی دەڵێت: (کێشەکە لەگەڵ بەعس دا نەکێشەی نەتەوەیە، نەکێشەی عرقێکی تایبەتی گلاوە، نەکێشەی کافر و موسڵمانە، بەڵکو کێشەی دەسەڵاتێکە کە نایەوێت بەهانەیەکی تایبەتی بۆ کوشتن دابڕێژێت، چونکە نایەوێت خودی ئەو بەهانەیە ببێتە رێگر لەبەردەم کوشتن و هەڵبژاردنی قوربانیەکانی دیکەدا)(27).

لێرەوەیە کە تا ئێستاش لە عێراقی (بەعس)دا دەستورێکی هەمیشەیی و ئاشکرا بوونی نیەو، ئەوەی هەیە دەستورێکی کاتیەو بە دەستوری برگە (أ)ی ماددەی (41) ناسراوە، چونکە ئەو برگەو ماددەیە مافی دەرکردنی هەموو بریارێك دەداتە سەرۆك بە ئارەزووی خۆی.

بەلام بابێین و بپرسین: بۆچی بەعس ناوی (ئەنفال)ی بۆ ئەم پرۆسەیە هەڵبژارد؟

لەوانەیە بۆ ئەوە بووبێت کە ئەنجامی ترسناکی ئەم پرۆسەی قڕکردنە بداتە پاڵ ئایینێك کە کورد ئەوپەڕی رێزو خزمەتی بۆ نواندووە.

لێرەوە کاتێك (ئەنفال) وەك زاراوەیەکی قورئانی دەبێتە سەرەتای تێگەیشتن لە پرۆسەیەکی سەربازی جینۆسایدانە، ئەوسا یەکسەر قورئان دەکرێتە لێپرسراو لە (ئەنفال)(28)و، بەم کارەش رووی بەعس و دام و دەزگا سەرکوتکارەکەی سپی نیشان دەدرێت و، بێتاوان رادەوەستێت لەبەرامبەر رای گشتی جیهانیدا.

پرۆسەی ناولێنان لە فەرهەنگی بەعس دا، ئەزمونێکی دێرینی هەیە، ئەوان هەر پرۆژەوپرۆسەیەك کە (خزمەتگوزار)بێت ناوی بەعس و، سەرۆك و، شۆڕش و، .. هتد لێدەنێن.

هەر کارێکیش کاولکاری و دڵەڕاوکێ و ترس و کارەساتی بەدوادا بێت، ئەو ناوانەی لێدەنێن کە دەیانەوێت لەو رێگەیەوە بێزراوی بکەن لەلای لایەنگرانی، کە هەر ئەوانیش دەبنە قوربانیانی ئەم جۆرە کارەساتانە(29) .

لەوانەشە بۆ ئەوە بووبێت کە لەژێر ناوێکی ناوخۆییدا تاوانێکی گەورەی ناسراو بە (جینۆساید) بشارێتەوە بۆ ئەوەی نەکەوێتە بەر هێرشی ئەو بڕیار و راسپاردە یاسایی و نێودەوڵەتیانەی کە ئەنجامدەرانی ئەم تاوانە گەورەیە مەحکوم دەکەن. ئەگەرچی وەك (پۆست هیلتەرمان) دەڵێت: (لە راستیدا کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی کە هەموویان بەشی زانیاری دەرەوەو پۆلیسی نهێنیان هەبوو، کە ئەمەش شمولی هەموو زلهێزەکانی دنیا دەکات، بەباشی ئاگاداری ئەنفالەکان بوون.. ئاگاداری رەشبگیریی و بە کۆمەڵی خەڵك بوون.. ئەمەش پەیوەندیی بەوەوە هەیە کە ئەو هێزانە هیچ سوودێکیان لەوەدانەبووە لەو کاتەدا، دەستی تاوان درێژبکەن بۆ ئەو تاوانە گەورەیەو ئیدانەی بکەن) (30)

پێنجەم: بەراورد و ئەنجام

لەم چوار بەشەی کە لە پێشەوە هاتنە باسکردن، بە ئاسانی دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە جیاوازی زۆر زەق هەن لە نێوان ئەنفالی دوای (بدر)ی سەدەی حەوتەمی زایینی و ئەنفالی دوای شەڕی کەنداوی یەکەمی کۆتاییەکانی سەدەی بیستەم، لەوانەش:

1–ئەنفالی یەکەم، زادەی هەوڵێکی ڕەواو بێبەرنامەی دەرکراوان بووە بۆ گێڕانەوە ماڵ و سامانی زەوتکراویان لە زۆرداران، بەڵام ئەنفالی عێراق هەوڵێکی ناڕەواو بەبەرنامەی زۆرداران بووە بۆ پاکتاوکردنی ڕەگەزی نەتەوەی کورد.

2–ئەنفالی یەکەم زادەی (بدر)ێك بوو، کە مەدینەو قورئان و مزگەوتی پاراست، بەڵام ئەنفالی عێراق، هەزاران گوندی وێران کردو، هەزاران قورئانی سوتاندو، ئەوەندەش مزگەوتی خاپورکرد.

3–ئەنفالی یەکەم لە پەراوێزداو، لە دەشتێکی چۆڵ و هۆڵدا ڕوویداو، بەلام ئەنفالی عێراق دەیان شارۆچکەو هەزاران گوندو سەدان کیلۆمەتر چوارگۆشە ڕووبەری وێرانکارییەکانی بوون.

4–ئەنفالی یەکەم لەڕووی کاتەوە، چەند ڕۆژێکی خایاند، بەڵام ئەنفالی عێراق تەنها لەو هەوڵەیدا نزیکەی ساڵێکی بۆ تەرخان کرد.

5–ئەنفالی یەکەم شتومەکی بە جێماوی مەیدانی جەنگی حەڵاڵ کرد بەڵام ئەنفالی عێراق شتومەکی ناو ماڵی خەڵکی بەتاڵان برد.

6–ئەنفالی یەکەم (70) پیاوی جەنگاوەری لە مەیدانی جەنگ دا بەدیل گرت، بەڵام ئەنفالی عێراق دوو سەد هەزار ژن و پیاوو لاوو پیرو کوڕ و کچ و مناڵی بێتاوانی مەدەنی و لاشەڕی لەناو ماڵی خۆیان کوشت و ڕفاند.

7–تەواوی دیلەکانی دوای ئەنفالی یەکەم گەڕانەوە نێو ماڵ و حاڵی خۆیان، بەڵام لە ئەنفالی عێراق تەنها هەندێك لە پیرەکان گەڕانەوەو، ئەو دەیان هەزارەکەی دی بەبێدەنگی کوژران و زیندە بەچاڵ کران.

8–ئەنفالی یەکەم بەرگری بوو لە بەرامبەر هێرشی سوپایەك، بەڵام ئەنفالی عێراق، هێرشی سوپایەك بوو بۆ سەرکەسانی بێدیفاع.

9–ئەنفالی یەکەم زادەی جەنگێکی سادەی دوای دووساڵ دامەزراندنی دەوڵەتێکی پڕ بەزەیی ئیسلامیی بوو، بەڵام ئەنفالی عێراق، زادەی جەنگێکی بەرفراوان و ترسناکی دوای (20) ساڵ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کەمینەی دڵڕەق و بێبەزەیی بەعس بوو.

10–لە ئەنفالی یەکەمدا (زۆرداران) لە ئەوپەڕی ئامادەباشی دا لە بەرامبەر (ستەملێکراوان)دا تێك شکان و شتومەکەکانیان لە مەیدانی جەنگدا بەجێهێشت. بەڵام لە ئەنفالی عێراقدا (ستەملێکراوان) لەوپەڕی بێهێزیدا بوونە قوربانیی لەبەردەم (زۆرداران)ێکدا کە لە شکۆمەندترین ساتەکاندا دەژیان.

11–ئەنفالی یەکەم لە (17) ڕەمەزانی ساڵی (2)ی کۆچی ڕوویدا، کە (14)ەمین ساڵیادی دابەزینی یەکەم سورەتی قورئان بوو بەناوی (اقرأ)ەوە لە ئەشکەوتی (حرّاء) لە مەککەدا (31)، بۆیە پێغەمبەر –درودی خوای لەسەر هەر دیلێکی خوێندەواری لە بەرامبەر فێرکردنی (10) مناڵی نەخوێندەواری مەدینەدا ئازادکرد، بەمەش ئەنفالی یەکەم هەوڵێك بوو بۆ قەڵاچۆکردنی نەخوێندەواری. بەڵام ئەنفالی عێراق کە (1988/4/14)دا گەیشتە چڵە بۆپەی، (14)ەمین ساڵیادی بۆردومان کردنی زانکۆی سلێمانی بوو لە قەڵادزێ لە (1974/4/24) بەناپاڵم، بۆیە دەسەڵاتدارانی عێراق هەر بەو یادەوە پاش (14) ساڵ مزگەوت و قوتابخانەی گوندەکانیان جارێکی دی خاپووركردەوە، قورئان و پەرتوك و پەڕاوی قوتابیانیشیان کرد بە ژێر گڵ و خاکەوە. بەمەش ئەنفالی عێراق هەوڵێك بوو بۆ قەڵاچۆکردنی خوێندەواری و قوتابخانەکان ! !

12–لە ئەنفالی یەکەمدا، پێغەمبەر –درودی خوای لەسەر– دیلەکانی مەیدانی جەنگی بەسەر ماڵی هاوەڵەکانیدا دابەش کردو پێی وتن (استوصوا بهم خيراً) واتە چاك بن لەگەڵیاندا، بەڵام لە ئەنفالی عێراقدا، دەسەڵاتداران راپێچراوە مەدەنییەکانیان لە گۆڕە بە کۆمەڵەکاندا کۆکردەوەو پێیان وتن:(الكردي الجيد هو الكردي الميت) واتە: چاکی کورد ئەوەیانە کە مردووە ! !

شەشەم: بۆ پشتگیری لە ژیان.. بۆ پێشگیری لە مردن(32)

پرۆسەی سەربازیی بەناو ئەنفال، یان ترسناکترین جینۆسایدی سەدەی بیست، یان کوردقڕان، هێندە شوم و کارەسات هێن بوو، ئێستاش کە لێی دەکۆڵینەوە دەپرسین: ئاخۆ ئەم کارەساتە کەوتە دوامانەوەو ڕۆی؟ یان وا لە پێشمانەوەو، لەوانەیە دووبارە بێتەوە؟!

ئەوەی شیاو بێت بەوەڵامی ئەم پرسیارە پەسەند بکرێت پێویستە وەڵامێکی پەیام ئامێز بێت بۆ گشت ئەوانەی کە دەتوانێ لە ئایندەدا پێشگیریی لە دووبارە بوونەوەی کارەساتێکی لەم چەشنە بکەن.

داگیرکەران ئیدی دەبێت لەوە حاڵیی بووبن کە کوردقڕان وەڵامێکی حاشاهەڵنەگری بەوان دایەوە: کە سڕینەوەی ناسنامەو زمان و مۆرك و کەلتوری گەلان تاوانێکەو دژ بە ویستی خوایەو، لەێی بێدەنگ نابێت، بۆیە ئێمە لەوپەڕی لاوازیىداو بە جەستەی شەکەتی دوای زەمەنی خۆ حەشاردان و، بە هەناسەی سواری دوای کیمیابارانەوە، دەرگای رزگاری و، پەنجەرەی ئازادیمان لێکرایەوە، داگیرکەرانیش لەوپەڕی هێزو لە خۆبایی بووندا لوتی تانکەکانیان شکاو، دەرگای دنیایان بەڕوودا داخراو، گەمارۆدران!!

کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی دەبێت بزانێت کە (سایکس پیکۆ)و (لۆزان) چ کارەساتێکیان بەڕووی ئەم کوردەدا کردەوە!! کوردقڕان پەێی وتن کە پێکەوە لکانی گەلان و تێکەڵکردنی خاك و نیشتمانەکان، هەنگاوێکی کارەسات هێنەو، کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیش بۆ قەرەبووکردنەوەی زیانەکانی ئێمەو، سڕینەوەی گوناهەکانی خۆیان، هەر ئەوەیان لە پێشدایە کە مافی پێکەوە ژیانی ئارەزوومەندانەو، مافی بڕیاردانی چارەنووس بۆ ئێمەش بەڕەوا بزانن.

خۆشمان لە نێو خۆماندا پێویستە لەو راستیىیە بگەین کە کوردقڕان، لەناو بردنی هەمووان بوو، تەنانەت ئەوانەش کە لەبەرەی داگیرکەراندا بەدوای سەلامەتیدا دەگەڕان، چونکە کورد لەدیدی داگیرکەراندا هەمیشە بەرلەوەی (راو بیرو بۆچوون) بێت، (بوون)ە، بەر لەوەی (انتماء) بێت (وجود)ە!!

لە کۆتاییدا (4/14) بۆنەیەك نىیە بە تەنها بۆ پرسە گێڕان و، هێندەش دوورنەکەوتۆتەوە، هەتا وەیاد بهێنرێتەوە.

کوردقڕان کارەساتێك بوو پەێی وتین:-

هەتا (زمان)ێك هەبێت بڵێت (ولأصلِّبَنَكُمْ أجمَعين)(33)

-هەتا (زەمان)ێك لە ئارادابێت، تاکێك تیایدا بڵێت (سنقتّل ابناءهم ونستحي نساءهم وانا فوقهم قاهرون) (34)

-هەتا (زەمینە سازبێت بۆ ئەو دەسەڵاتەی کە دەڵێت (أنا ربكم الأعلى)(35)

ئەوا بە کۆمەڵ کوژی و گەل قڕان ناچێتە دواوەو، هەر پێشەوەی دەوێت!!

هەولێر

2002/1/5

سەرچاوە پەراوێزەکان

1-بروانە : الامام ابي بكر الرازي لە (مختار الصحاح) لاپەڕە (674)

د. وهبة الزحيلي لة (التفسير المنير) بەرگی (9) لاپەڕە (241)

الراغب الاصفهاني لە (مفردات الفاظ القرآن) لاپەڕە(820)

ابن منظور لە (لسان العرب) بەرگی (14) لاپەڕە (244)

2- الراغب الاصفهاني- مفردات الفاظ القرآن، دار القلم چاپی یەکەم ساڵی (1992) لاپەڕە(820).

3-الامام محمد بن ابي بكر الرازي مختار الصحاح، دار الرسالة الكويت چاپی (1983)-لاپەڕە (674).

4-سورەتی (الاسراء) ئایەتی (79)

5-سورەتی (الانفال) ئایەتی (1)

6-الشيخ محمد حسنين محمد مخلوف، صفوة البيان لمعاني القرآن، چاپی (سێیەم) ساڵی (1982) لاپەڕە (233).

7-سورەتی (الانفال) ئایەتی (41).

8-د. وهبة الزحيلي، التفسير المنير، دار الفكر، چاپی (یەکەم) ساڵی (1991) بەرگی (نۆیەم) لاپەڕە (241).

9–هەمانە سەرچاوەی ژمارە (6)، هەروەها بڕوانە محمد علی الصابونی، صفوە التفاسیر، بەرگی (یەکەم) چاپی (دووەم)، بیروت (1981) لاپەڕە (492) کە دەڵێت: (وسُمّیت الغنائم به واتە: (بالنفل) لأنها زیادة علی القیام بحمایة الدین والأوطان)
چونکە ئەنفال واتە شتومەکی بەجێماوی مەیدانی جەنگ، زیادە دەستکەوتێکە لەپاڵ پاراستنی دین و وەتەندا

10–هەمان سەرچاوەی ژمارە (8) لاپەڕە (243)
هەروەها بڕوانە (ابن منظور) لە (لسان العرب): چاپی (سێیەم) بەرگی (14) بیروت، ساڵی (1999) لاپەڕە (244–245) کە لەبارەی ئایەتی (یسألونك عن الانفال)ەوە دەڵێت: (وأنما سألوا عنها لآنها کانت حراماً علی من کان قبلهم. فأحلّها لهم.. وفُضِّلوا بها علی سائر الأمم الذین لم تُحلّ لهم الغنائم).

11–هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (242).

12–بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (8) لاپەڕە (243).

13–سورەتی (الانفال) ئایەتی (41).

14–بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (8) لاپەڕە (245).

15–هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (244).

16–ابن القیم الجوزیة، زاد المعاد فی هدی خیر العباد، دار الکتب العلمیة، بیروت، ج2، (1379 هـ) لاپەڕە (194).

17–هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (194).

18–بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (8) بەرگی دەیەم لاپەڕە (12).

19–هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (5).

20–د. محمد بن محمد ابوشهبة، السیرة النبویة فی ضوء القرآن والسنة، دار القلم، دمشق، چاپی دووەم ساڵی (1992)، بەرگی دووەم، لاپەڕە (117–129)، هەروەها بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (16) لاپەڕە (83).

21–هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (129).

22–هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (129).

23–هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (164).

24–بەختیار عەلی، لە ئارەزووی کوشتنەوە بۆ ئارەزووی فەرامۆش کردن، لێکۆڵینەوەیەك لەسەرچاوەکانی ئەنفال دا، گۆڤاری (ڕەهەند)، ژمارە (7)، ساڵی (1999)، لاپەڕە (171).

25–هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (196).

26–مەریوان وریا قانیع، ئەنفال و مۆدێرنە، گۆڤاری ڕەهەند، ژمارە (7) ساڵی (1999) لاپەڕە (38).

27–هەمان سەرچاوەی ژمارە (24) لاپەڕە (182).

28–گۆران بابەعەلی، ئەنفال، جینۆسایدێك لە ئایین دا بۆ ڕەوایەتی دەگەڕێت، گۆڤاری ڕەهەند، ژمارە (7) ساڵی (1999)، لاپەڕە (146).

29–لە نموونەی یەکەمیان: مدینة صدام، سد صدام، مستشفی صدام نهر القائد حی الثورة، حی البعث،
لە نمونەی دووەمیشیان: ئەو ڕۆکێتەی کە ئێرانی شیعە مەزهەبی پێبوردمان دەکرا نای (الحسین)و (العباس)یان لێنا! ! ئەو گەڕەکە دروستکراوەی عەرەب لە نێو گەڕەکێکی کوردی ناوی (المثنی)ی لێنرا، قەزای (دیانا)ی کوردی کرایە (قضاء الصدّیق)، ئەو ڕێکخراوە سیخوڕییەی کە چاودێری خەڵکی کورد دەکات، ناوی (منظمة الفاروق) ی لێنرا، ئەو سەربازگەیەی خەڵکی کوردی تیا بەند دەکرێت، ناوی (خالد بن الولید)ی لێدەنرێت، کوردقڕان و کیمیاباران بە نێوی (انفال) ناو دەبرێت کە (لە هەڵەبجەی تازە) یان بۆ دروست دەکرێت ناوی (صدامیة حلبجة)ی لێدەنرێت، کە دەرەوە لە (ئەنفال) ی پرسی لە ساڵی (1989) وتیان ناوی کۆمپانیایەکی ئاوەدانکردنەوەیە (شرکة الانفال للمقاولات) و بارەگاکەی لە هەولێری پایتەختی ناوچەی ئۆتۆنۆمیە.

30– پۆست هیلتەرمان، وەرگێڕانی لە هۆڵەندیەوە (کاوە ساڵح)، گۆڤاری ڕەهەند، ژمارە (7) ساڵی (199) لاپەڕە (18)

31–هەمان سەرچاوەی ژمارە(20) بەرگی (یەکەم) لاپەڕە (259).

32–عەبدولڕەحمان سدیق، ڕۆژنامەی یەکگرتوو، ژمارە (333) ، 2001/4/13 لاپەڕە (8) .

33– سورەتی (الشعراء) ئایەتی (49).

34–سورەتی (الاعراف) ئایەتی (127).

35–سورەتی (النازعات) ئایەتی (24).